

KÖZLEMÉNYEK

Pávai István

Egy kvintváltó dallam átalakulásai

A magyar népzene történeti stílusrétegekre való tagolódását elsőnek KODÁLY Zoltán és BARTÓK Béla figyelte meg, közös kutatásaik során. BARTÓK Béla *A magyar népdal* című munkájában (1924) az addig felgyűjtött anyag ismeretében két stílust — régít és újat — különített el a vegyes osztálytól.¹ További gyűjtések növelték a tanulmányozható anyagot, s ennek alapján KODÁLY Zoltán *A magyar népzene* című összefoglaló tanulmányában továbbfejlesztette az előbbi rendszert, az új stílus kialakulását megelőző korszakok zenéjét régi rétegnek nevezte, amelyben többféle stílus is helyet kaphat.² A szaktudomány további eredményei a régi réteg belső tagolódásának fokozatos feltárásához vezettek.³

Az új stílusú dallamok sajátos jegyeiknél fogva mindegyik rendszerezésben élesen elhatárolódtak, de már BARTÓK megállapította, hogy a két stílusréteg között összefüggés van, az új ritmusképletei többnyire a régiből öröklődtek, pentaton fordulataik is innen származnak, amit KODÁLY is megerősít.⁴ KODÁLY ugyanakkor fölveti a magyar népzene ötfokú ősrétegéhez tartozó lejtős kvintváltó dallamok visszatérő szerkezetű kupolás formájú dalokká alakulásának lehetőségét.⁵ Ilyenfajta rokonságban álló dalok BARTÓK gyűjtésében is előfordulnak.⁶ OLSVAI Imre egész sor új stílusú népdalt helyez egymás alá, amelyek nyilvánvalóan az úgynevezett „páva-dallamok”-ból jöttek létre.⁷ JAGAMAS János részletesen elemezte a két dallamstílus összefüggéseit JÁRDÁNYI típuskötetei alapján,⁸ egybevetve egyes keleti rokonnépek zenéjével is.⁹

A két stílusréteg összefüggése tehát elfogadott tudományos tény. E dolgozat célja csupán az átalakulási folyamat részletesebb megvilágítása, egyetlen dallam ugyanazon helységeen, illetve kisebb tájegységeen belül előforduló régi, új és átmeneti formáinak bemutatásával.¹⁰

•

A Romániai magyar népdalok 219. számú, Korondon lejegyzett dallamáról a következőket írja JAGAMAS János a jegyzetben: „Az eredetileg lejtős dallamvonal az első sor öt hanggal mélyebbre helyezése folytán kupolássá alakult; mintha itt is egy régi stílusú dallam új stílusúvá alakulásáról lenne szó. Nem terjesztésre ajánljuk, hanem tudományos

¹ BARTÓK Béla 1924. 111.

² KODÁLY Zoltán 1973. 17—38.

³ SZABOLCSI Bence 1933., 1937.; VARGYAS Lajos 1952., 1953., 1980.

⁴ BARTÓK Béla 1924. 141—147., 138.; KODÁLY Zoltán 1973. 43—45.

⁵ KODÁLY Zoltán 1934. 154.; 1973. 42—43.

⁶ AVASI Béla 1973. 161—163.

⁷ OLSVAI Imre 1975. 417.

⁸ JÁRDÁNYI Pál 1961. I—II.

⁹ JAGAMAS János 1972. 52—72.

¹⁰ Az új stílusú formatípusok nyugati előfordulására, keletkezésének korára és társadalmi körülményeire vonatkozóan lásd: BARTÓK Béla 1924. 140.; KODÁLY Zoltán 1973. 39—42.; SZABOLCSI Bence 1954., 1955.; VARGYAS Lajos 1955.; CSOMASZ TÓTH Kálmán 1958. 181—197.; RAJECZKY Benjamin 1962. 59—64.; SZOMJAS-SCHIFFERT György 1978. Régi stílusú elemeknek az újban való előfordulásáról lásd BORSAI Ilona 1977.

adatként közöljük.”¹¹ Újabb sóvidéki gyűjtések beigazolták ezt a feltevést: a kötetben közölt, átmeneti formának tekinthető dallam több régi és új stílusú változata került elő egyazon helységen belül is.

A dallam lejtős kvintváltó alakját három település (Fenyőkút, Korond, Pálpataka) öt adatközlőjétől gyűjtött hét változat képviseli. Közös jellemzőjük a kétrendszerű ötfokúság, néha idegen hanggal. Sorzáróképletük többnyire 8) (5) (4, csak ritkábban fordul elő (b3)-as főcezúra. Kezdősoruk stagnáló vagy völgy után lejtő. A páros sorok zenei tartalma nagyjából különbözik a páratlanokétól, azért formaképletük A⁵B⁵AB. A harmadik sorban mindig eltérés mutatkozik a pontos kvintáthelyezéstől, magas kezdés vagy kiemelkedő sorközép miatt:¹²

♩ = 117 Korond

Fe-nyő - kútnak er-dős me - ze - jé - be szól a kukukk a fá te - te - jé - be
még a kukukk is asz' ki - a - bá - ja sok szép kislányt el-hagy a ba - bá - ja.

Amint JAGAMAS János idézett mondatából kiderül, az átmeneti formára az első sor öt hanggal mélyebbre helyezése, az ereszkedő dallamvonal kupolássá alakulása jellemző, ugyanakkor a harmadik sor a másodikhoz idomul, attól csak a sorvégén tér el.¹³

♩ = 110 Korond

Fe-nyő - kútnak er-dős me - ze - jé - be szól a kukukk a fá te - te - jé - be
még a kukukk üs mind asz' ki - á - esa minden lámnak szép az ő ba - bá - ja.

Az ilyen átalakult dallamok annyiban különböznek a tulajdonképpeni új stílusúaktól, hogy első soruk nem 1)-en, hanem b3)-an zár és ezért nem alkalmas visszatérésre.¹⁴ Az első sor 1)-es záróhangja új stílusú népdalok esetében kivételesen lecsúszhat VII)-re¹⁵ felugorhat 5)-re¹⁶ vagy 8)-ra,¹⁷ de b3)-ra soha. Így teljesen kizárt az a feltevés, hogy itt új stílusú dallam ilyenfajta elváltozásáról lenne szó.

Ezt a b3) (5) (4 sorvégzős átmeneti formát hat korondi énekestől tíz változatban rögzítettük.

A következő dallam első sora 1)-en végződik, hangterjedelme az új stílusra jellemzően kibővült, de nem azonos a záróssal.¹⁸

¹¹ JAGAMAS János—FARAGÓ József 1974. 418.

¹² K 2936/36.

¹³ K 2936/246.

¹⁴ Csupán mint ugyanabba a regiszterbe való visszatérés értelmezhető az ilyen dallamok záróssora.

¹⁵ KALLÓS Zoltán 1971. 212.

¹⁶ KODÁLY Zoltán 1917—1929. 73.

¹⁷ Pt. 68. (tulajdonképpeni visszatéréstől mentes). Visszatérést megvalósító változatai Erdély-szerte ismertek (JÁRDÁNYI Pál 1961. II. 5.). További kupolás szerkezetű visszatérés nélküli dallamok JAGAMAS János—FARAGÓ József 1974. 216—218. (a 217. Korondról).

¹⁸ K 2937/57.

Rubato $\text{♩} = 70$ $\text{♩} = 54$ $\text{♩} = 75$ $\text{♩} = 105$ sic Korond

Fényő-kútnak erdős me - ze - jé - be szól a kukuk a fa te - te - jé - be m -
 még a kukuk is mind aszt ki - á - csa (♯) gyöngé legén kinek nincsen ba - bá - ja m -
 még a kukuk is mindaszt ki - á - csa (♯) gyöngé legén kinek nincsen ba - bá - ja.

Három olyan változat is előkerült (1 Korondról, 2 Pálpatakáról), amelyben részle-
 gesen a visszatérés is megvalósul, a negyedik sor csak kezdetében tér el az elsőtől.¹⁹

$\text{♩} = 96$ sic $\text{♩} = 120$ Pálpataka

Fényő-kútnak fenyős me - ze - jé - be szól a kukuk a fa te - te - jé - be
 a kakuk aszt ki - ál - csa hí - á - ba sok le - án - nak hervál a ba - bá - ja.

A következő dallampélda — a visszatérés pontossága mellett —, az előbbiekhöz képest a magas fekvésű sorok elkülönülésének kezdeti fokozatát szemlélteti az A sorhoz viszonyítva. Tulajdonképpen ez a kezdő (és záró) A sor távolodott el jobban az eredeti mintától.²⁰

$\text{♩} = 112$ Parajd

Su-gár magas a nyár-fa te-te - je halvány-sárga annak a le-ve - le
 én is o - jan halvány-sár - ga vá - gyok a - nű - ó - ta a - ba - bám el - ha - gyott.

Olyan változat is előkerült, amelyben a belső sorok további differenciálódásával a kvintváltás nyomai csak a sorzárókban maradtak meg, a dallamszerkezet ABBA-vá alakult.²¹

¹⁹ K 2938/121.

²⁰ FO 1068.

²¹ K 2937/24.

Rubato $\text{♩} = 120$ rit. $\text{♩} = 80$ $\text{♩} = 120$ $\text{♩} = 80$ Korond

Lá - nyok lá - nyok jól rám hal - gas - sa - tok a le - gén - nek csókot ne aggya - tok
 mer az a csók nem e - sik hi - já - ba hull a könnye a bő - cső gombjá - ra.

A fenti példákban megfigyelhető, hogy a dallamvonalbeli (stílusbeli) átalakulás ritmikái módosulásokat is eredményez. Az új stílusú népdalok soraira nem jellemző szinkópás ritmusrészletek $\text{♩} \text{♩} \text{♩}$ -vá alakult,²² s ezzel a kisütemes-tripodikus sorok nagyütemes-dipodikusokká váltak.

Az eredeti formából más típusú alakulatok is létrejöttek. Ilyen például a következő $A^5A^5A^5A$ képletű dallam,²³ amelyet négy korondi énekestől rögzítettünk, öt változatban:

$\text{♩} = 72$ Korond

Lányok lányok tőlem ta - nul - ja - tok a le - gének csókot ne aggya - tok
 mer az a csók nem e - sik hi - á - ba hull a könnyed a bő - cső fá - já - ra.

Elméletileg feltételezhető, hogy ez a szerkezet új stílusú népdal első sorának magas regisztrálási való visszahelyezésével jött létre, de a fentihez hasonló 8—5 hangterjedelmű ismételt sorral induló dallam gyakori a magyar népzeneben, s bár jellemző formaképletük $AABB_k$ vagy $AABC$, gyakran kvintnyomokat találunk a mélyebb fekvésű B , illetve C sorokban.²⁴ Az MNT VI-ban megfigyelhető, hogy a típusok egyes változataiban a két első sor fokozatosan azonosul, míg az utótag sorai ezektől lassan elkülönülnek.²⁵ Nyilvánvaló, hogy az ilyen magasan járó előtagú, mélyen járó utótagú $AABB_k$ és $AABC$ dallamok az ereszkedő kvintváltókból jöttek létre, s fenti dallampéldánk is erre az átalakulásra utal. Ugyanez a szerkezet ($A^5A^5A^5A$) más szótagszámú és sorméretű változatban is megtalálható Korondon.²⁶

$\text{♩} = 100$ Korond

S egy szép napon egy csü - tör - tők dé - lu - tá - n^o pi - pa be - ko - pog - ta - tott a za - bla - kon j -
 - jó es - tét é - des gazdám haza jöttem már (o) van e nékem egy nagy kari - ka do - hán.

²² E ritmusrészletek régi és új stílusú népdalokban való gyakoriságáról lásd JAGAMAS János 1972. 54.

²³ PÁVAI István magángyűjteményében.

²⁴ JAGAMAS János—FARAGÓ József 1974. 29 ($AABB_k$); JÁRDÁNYI Pál 1961/I. 95, 96 ($AABC$).

²⁵ MNT VI 176, 394, 395.

²⁶ K 2936/64.

A dallamhoz kapcsolódó formatípusok nem mindig határolódnak el világosan az adatközlők tudatában. Ezért fordulhatott elő, hogy két énekes az első versszakot a dallam eredeti alakjával, a másodikat az átmenetivel társította, vagy ugyanattól a személytől három nap eltéréssel készülhetett fölvetél a dallam új stílusú, majd átmeneti formájáról. Gyakran keverik össze az átmeneti $A^5A^5A^5_kA$ szerkezetű változatot más dallamokkal. Így került egy esetben a harmadik sor helyére egy általánosan ismert új stílusú népdal harmadik sora,²⁷

vagy más esetben a negyedik sor helyére egy műdal nagyobb szótagszámú zárósora.²⁸

Mindazt bizonyítja, hogy ez a dallamátalakulási jelenség a közelmúltban is élő folyamat volt Korondon és környékén, amely a pozitív irányú, az új stílus felé haladás mellett kisebb mértékben romlott formákat is kitermelt.

Idézett népdalunk különböző szerkezetekben más vidékeken is előfordul. JÁRDÁNYI Pál földrajzi mutatója szerint a dallam lejtős kvintváltó alakja székelyföldi, mezőszéki és kisebb részben dunántúli elterjedtségű.²⁹ A jelentősebb gyűjteményekben ezt a régi réteghez tartozó formát három változat képviseli: Marosmagyaróráról³⁰, Gyergyószentmiklósról³¹ és Gyantából.³² Ez utóbbi kapcsán jegyzi meg BARTÓK, hogy BARTALUS hétkötetes kiadványában található két változata,³³ továbbá ismer egy dunántúli és egy felvidéki változatot, s felhívja a figyelmet, hogy Liszt XIII. magyar rapszódiaja Allegro részének I. témáját is ez a dallam képezi.³⁴ Így valószínű, hogy a XIX. század elején még általánosan ismert volt.

7. dallampéldánkra ($A^5A^5A^5_kA$) emlékeztető AABC formájú változat Csíkszentdomokosról került elő.³⁵

²⁷ JÁRDÁNYI Pál 1961/II. 10.

²⁸ KERÉNYI György 1961. 70. Az idézett dallamsort e műdal népi formájából kölcsönözte az adatközlő, amely egyebek közt az említett ritmikái átalakulást szenvedte az eredetileg szinkópás ritmuszáradékos Simonffy Kálmán szerzeményhez képest. A két változatot egybevetette SÁROSI Bálint 1970. 146.

²⁹ JÁRDÁNYI Pál 1961. II. 229/68.

³⁰ ALMÁSI István—HERŤEA Iosif 1970. 84.

³¹ Pt. 32.

³² BARTÓK Béla 1924. 200.

³³ BARTALUS István 1873—1896. IV/132, VII/169.

³⁴ BARTÓK Béla 1924. 271. 72. jegyz.

³⁵ IMETS Dénes magángyűjteményében.

Az új stílusú formát megtalálhatjuk Kalotaszegen is,³⁶ s az átalakulást leginkább bizonyító átmeneti forma BARTALUS István kéziratos népdalgyűjteményében (1871)³⁷ és SEPRÓDI János 1897-es kibédi gyűjtésében is szerepel.³⁸ Tehát a folyamat nyomon követhető a múlt század második feléig, természetesen erre a dallamra vonatkoztatva. Valószínűleg több tájegységen belül végbement egymástól függetlenül is, kisebb-nagyobb időbeli eltolódással, viszont a továbbterjedés tényére utal a dallam régi és új formájának különálló dallamként való számontartása több adatközlő tudatában (például a Gyimesekben).

IRODALOM

- ALMÁSI István—HERTEA Iosif
1970 *245 népi táncdallam*. Csíkszereda
- AVASI Béla
1973 *Zeneelmélet I.* Budapest
- BARTALUS István
1871 *Kéziratos népdalgyűjtemény.*
1873—1896 *Magyar Népdalok. Egyetemes Gyűjtemény. I—VII.* Budapest
- BARTÓK Béla
1924 *A magyar népdal.* Budapest
- BORSAI Ilona
1977 *Régi stílusú elemek megjelenése az új magyar népdalstílusban.* Ethnographia LXXXVIII. 136—146.
- CSOMASZ TÓTH Kálmán
1958 *A XVI. század magyar dallamai. Régi magyar dallamok tára I.* Budapest
- FO = a kolozsvári Folklór Osztály archívuma
- JAGAMAS János
1972 *A magyar népdal régi és új stílusának kapcsolatairól.* In: SZABÓ Csaba (szerk.): Zenetudományi írások. Bukarest, 1977. 52—72.
- JAGAMAS János—FARAGÓ József
1974 *Romániai magyar népdalok.* Bukarest
- JÁRDÁNYI Pál
1961 *Magyar népdaltípusok. I—II.* Budapest
- K = a kolozsvári Konzervatórium archívuma
- KALLÓS Zsoltán
1971 *Balladák könyve.* Bukarest
- KERÉNYI György
1961 *Népies dalok.* Budapest
- KODÁLY Zoltán
1917—1929 *Ötfokú hangsor a magyar népzeneben.* In: Visszatekintés. II. 65—75.
1934 *Sajátságos dallamszerkezet a cseremisz népzeneben.* In: Visszatekintés. II. 145—154.
1973 *A magyar népzene.* (1. kiadás 1937.) Budapest
- MNT VI = *Magyar Népzene Tára VI.*
- OLSVAI Imre
1975 *A somogyi magyarság népzeneje.* In: EGYÜD Árpád: Somogyi népköltészet. Kaposvár. 409—493.
- Pt = *Példatár* = VARGYAS Lajos 1952—1973.
- RAJECZKY Benjamin
1962 *Középkori magyar zenei emlékek és az új stílusú népdal.* In: Rajeczky Benjamin írásai. Budapest. 59—64.
- SÁROSI Bálint
1970 *Cigányzene.* Budapest
- SEPRÓDI János
1974 *Válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése.* Bukarest

³⁶ KALLÓS Zoltán 1971. 175.

³⁷ A kézirat az MTA Népzenekutató Csoportjának könyvtárában található.

³⁸ SEPRÓDI János 1974. 312.

SZABOLCSI Bence

1933 *Oszttyák hősdalok — magyar siratók melódiái*. Ethnographia XLIV. 71—95.

1937 *Oszttyák és vogul dallamok (Újabb adatok a magyar népi siratódallam problémájához)*. Ethnographia XLVIII. 340—345.

1954 *Népzene és történelem*. Budapest

1955 *Megjegyzések Vargyas Lajos bírálatára*. Ethnographia LXVI. 519—521.

SZOMJAS-SCHIFFERT György

1978 *Az új stílus (rondó forma) kifejlődése a magyar és a cseh-morva népzeneben*. Ethnographia LXXXIX. 23—93.

VARGYAS Lajos

1952—1973 *Példatár KODÁLY Zoltán A magyar népzene c. tanulmányához (= Pt.)*. Budapest

1953 *Ugor réteg a magyar népzeneben*. Zenetudományi Tanulmányok 611—657.

1955 *Észrevételek Szabolcsi új tanulmánykötetére*. Ethnographia LXVI. 514—519.

1980 *A magyar zene őstörténete*. Ethnographia XCI. 1—34, 192—236.

István Pávai

TRANSFORMATIONS OF A PENTATONIC TUNE

(Abstract)

As it was stated by Béla BARTÓK there are connections between the old and new styles of the Hungarian folk music. Zoltán KODÁLY pointed to the fact that pentatone (fifth construction) tunes with a descending melodic line that belong to the old, archaic stratum of Hungarian folk music could change into a song with returning stanza-structure and dome-shaped melodic line. (As such they could fit in the new style.) The author examines the variations of tunes collected in a restricted area to show this process of changes. The tunes are the No. 219 of János JAGAMAS—József FARAGÓ: *Romániai magyar népdalok*. Bukarest, 1974, and its variations and contaminated forms in the surroundings of the village of Korond, the locality of the original notation.

Dömötör Sándor

A Jáger Jóska ballada történeti háttere

UJVÁRY Zoltán megfigyelései szerint Jáger Jóska a gömői néphagyomány kedvelt alakja volt. Ma is emlegetik erőszakos tetteit, merész cselekedeteit, csínyeit. Elsősorban a pásztorok körében él róla eleven epikai hagyomány.¹ A pásztorélet termelte ki azokat a sajátos körülményeket, amelyek közt az individuális társadalmi lázadás helyi jelenségei kapcsolatba hozhatók a forradalmi tiltakozás archaikus formáival. Bár a betyárok úton-álló rablók, gyilkosok, gonosztevők voltak, a pásztor nép sajnálta ezeket a megbélyegzett embereket, akik újrat húztak a hatalommal. A betyárok nem voltak a szegény nép támogatói, hiszen elsősorban az ő segítségükre szorultak. HOBSBAWN angol társadalomtudós véleménye szerint a progresszív társadalmi tartalmat is hordozó banditizmus alapja, hogy a lakosság a helyi erkölcsök szerint a hatalom túlkapásai miatt nem tekintette bűnösnek a betyárt. HOBSBAWN szerint nagyobb csapás nem érhetett társadalmi banditákat, akik közé a magyar betyárok is sorolhatók, mint ha elszakadtak helyi forrásaiktól, élelmezőiktől, bűjtatóiktól. Előfordult azonban, hogy valóságos segítők megkárosítására, társadalmi bázisuk lerombolására kényszerültek.²

¹ UJVÁRY Zoltán 1977b. 80. Jáger Jóska balladájának négy recens változatát is közli: 477—480.

² Eric J. HOBSBAWN 1974. 10—36. (Az angol eredeti: *Primitive Rebels*. London, 1959. A művet több nyelvre is lefordították. A magyar kiadás a bővített 3. kiadás után készült, TANDORI Dezső műve. HOBSBAWN-nak *Bandits* címmel — London—New York 1969. — minket közelebből érintő műve is az általunk idézett mű szemléletmódját alkalmazza. HOBSBAWN műveire HOFER Tamás hívta fel figyelmünket.)